

Проф. др Бранко С. Ристић²¹
 Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

ЛИК ЛУТКЕ КАО ВАСПИТНО – ДИДАКТИЧНО СРЕДСТВО У СТВАРАЛАШТВУ ЈАНЕ ЈАЗОВЕ

Апстракт: *Рад представља резултат истраживања стваралаштва Јане Јазове за децу. Лик лутке као предмета – играчке у процесу васпитања деце, присуство чудног и магичног у лутки, ритуална игра и корен сакаралности у овој играчки.*

Истраживање је спроведено анализом дела Јане Јазове намењеног дечијем аудиторуму. Њено стваралаштво за децу чува сликовит модел дечије свакодневице испуњене игром. Дете је постигло инструментално – материјалну самодовољност играчке и лутке, мобилисало је сопствену креацију до максимума.

У живописности књижевности за децу представник женског поетског стваралаштва јесте лик лутке – играчке из непосредног окружења детета.

Кључне речи: *дете, мотив, лутка, позориште, дидактичко, магично, сакарално.*

Јана Јазова најмлађа је бугарска песникиња, примљена за члана Друштва жене писаца 6.4. 1932. године. Десет година касније, 30. 5. 1942. године Јазова постаје и члан Друштва писаца за децу. Ово друго удружење, створено је (по налогу једног од оснивача, П. Димитрова–Рудара) септембра 1947. године, неформално уједињење повезано је са Савезом бугарских писаца. Аутономна форма удруживања писаца легитимира социјални значај 2 типа књижевности, уочава разлику опште књижевног модела. Присуство жена – писаца у оба удружења у тадашњој Бугарској није случајно, тај тест имао је да покаже присуство социјалне димензије особено *женског* типа уметности.

На први поглед стваралаштво Јане Јазове за децу не улази у концепцијску схему књижевности за децу – жена аутор: етнос није постао од стране домаће мајчинске интимности на окретању ка детету – читаоцу; утврђује примат човекове индивидуалности и човекове воље; пролази појединачан животни детаљ истргнут из народа, не исцрпљује с маргиналношћу животног, доста верно приказаног општења жена – мајка – дете.

Основна концепција реферата *Жена у у Бугарској поезији* (штампан у првој години излагања часописа *Завети*; прочитан при гостовању Јане Јазове ван Бугарске) заснива се на одрицању, на подели на полове у поетском

²¹ braris9@gmail.com

стваралаштву. Традиција бугарских песникиња посматрана је као процес еманципације жене у друштву, (што је био случај и у српској књижевности тога доба) излажење из анонимности на икслучивој вредности предавању народним песмама, премерен индивидуалним доприносом жене – песник, била је продужавајућа веза исконе и истинске снаге народне ументости. Индивидуално и модерно јесте у поступку неприхватања реалних услова живота.

Веза Јане Јазове с покретом жене – писци поткрепљена је сарадњом у *Новини за жене (Вестник на жената)*. Овај факт опредељује осећај њене поезије за самосталност, која се њоме штитила, као и њена читава књижевна делатност. Редом с појавом књига и циклуса поезије или Елисавете Багрјане, поезија Јане Јазове звучи као исповест жене, потиснуте од постављених услова мушког света.

Први роман Јане Јазове *Ана Дјулгерова* открива двојако одношење осетљивог жестоког сазнања према том свету: неумеће Ане да га прихвати преобраћа се у страсну молбу мужу (старији Дионисов) да је напаствује и штити, када јој љубав бива ускраћена, она бира и извршава самоубиство. Бунт жене – девојке између бездушног живљења јесте заправо стремљење према обостраној љубави, према снази мужа – оца, али он се у том случају показује слабић да би понео тај и такав терет живота. Лик жене преплиће црте незаштићености, неуверености дечијег страха од непознатог света с дечијим жељама за авантуру и трагање. Женска осећајност прелази у дечију наивност и чистоћу моралних принципа.

Уопштавање одређене националне типологије женског писања, установљена у годинама између два рата, на основу сужејне схеме књижевног стваралаштва Калине Малине, Марије Грубешлијеве и Ане Кариме је изоморфна драматичност и авантуризам, забрана установљеног поретка. Сентименталност народног, психолошког конфликта зближава дела с осећајем сензационалне масовне књижевности, иако нема ништа опште с њеним циљевима, осим широке рецепције. Ако могу да се траже основе за избор подобнијих сужејних и сликовитих модела, конвергенција између два типа приповедања само подрцтава предкњижевне животне услове извора стварања књижевног текста. Женско писање се спори с нормама блиског и познатог друштвеног поретка; у ликовима формулише естетизирани народни живот, очовечава предмете.

У живописности књижевности за децу представник женског поетског стваралаштва јесте лик лутке – играчке из непосредног окружења детета. Овај у односу на дете слаб јунак (лик), аналог реакције детета, гради одговарајуће суже и фигуре лика у књижевности негде с почетком 20. века. У делима аутора као што су Калина Малина или Веса Паспалеева он се идентификује с реакцијом детета у игри и с његовим педагошким напором. У сасвим другом емоционално – филозофском статусу исти лик је обрађен у причама Симеона Андреева *Вртешка* или Константина Константинова

Прстеневани петао играчка има прелазну привлачност славе, о празнику, она се замењује новом играчком. Док весело расположење изазвано игром у женској поезији за децу ствара свакодневни трајни лик радости игре с драгом и вољеном играчком. У поезији Весе Паспалееве лутка је антропоморфизирана, засићена општењем детета с човеком емоционалношћу. (курзив доле- Б.С.Р.)

Од свих играчака
На чудној витрини
Један усамљени зечић

(Дете и зечић)

Попела се на миндеру
Горко плаче,
Тело јој од гнева дрхти
и сузе рони

(Набеђено)

Стваралаштво Јане Јазове за децу не чува сликовит модел дечије свакодневице испуњене игром. Лутка није издвојена као лик или као субјект деловања, али обнова заузима животну књижевну постојаност као објект, као средство за одигравање уметничке релативности.

Јана Јазова је један од ретких бугарских аутора који је иза себе оставио велики број драмских текстова за децу, велик део тих текстова написан је у коауторству с глумцем, Николом Балабановим, као и драма у три чина *Последњи многобожац* из 1940. године. У архиви ове списатељице, после њене смрти, пронађена је драма у пет чина *Силјан рода*, која открива интересантну интертекстуалну зависност у различитости ауторске интерпретације једног истог сижеа према различитим жанровима. Аналогичан сиже по предању за људе - роде Јазова даје у причи *Прича* из збирке *Херој*. Такође аналогичан је експресивни лик чудесног: извор од крви и млека. Различита жанровска обрада развија се или у смеру ритуалне поезије и драматуршко, или према дечијој наративности, при чему расплет радње и извођење одрицајућег примера и поуке мења се дијаметрално.

У часопису *Блок* позоришно је развијено у посебну тему: објављују се драме, игракази, постоји стална рубрика како да се направи позориште – да се припреме декори, на који начин да се обради глас, показују се игре с прстима, позориште сенки. Лутка, заједно с драмским текстом и реквизитима, једно је од средстава за постизање позоришне илузије. Усвајајући практично приложена правила и инструменталност позоришне игре, дете може да се идентификује с улогом творца позоришне илузије и само да води уметничку условност.

Присуство позоришног жанра у стваралаштву Јане Јазове једно је од појава моде у развоју књижевности и уметности за децу тога доба.

Насловна страница часописа *Блок* читаоцима нуди *позоришни* лик: илустрација је постављена у оквирима сцене, изнад које веверица подиже

завесу. Публикација такође се залаже да позоришна илузија буде заобиђена и да је просто нема. Појављује се уметнички лик *глумца часописа Блок*, текст са херојем – лутком *Маскарада*. Позоришна илузија се у овом тексту само посматра и благо подвлачи.

Програм часописа за глумачки развој детета захтева и познавање позоришне уметности. Лутка испуњава функцију васпитног и дидактичног средства, а не функцију играчке. Текст не жели да допусти да се лутка идентификује са дететом – она крије друге непогоде, којима је животна радозналост деце страна.

Текст *Демони и маске* Огена Џорџа, објављен у *Развигору* 1937. године, даје културно – симболичну пријатност и задовољство позориштем. Чудновато и магично у лутки корени су сакаралности и ритуалне игре; естетски параметри жанра знани су још од античког лика трагедијског и непрестано се враћају ка мистичном страху скривеног у човековој природи под маском и улогом. У дечијој *игри* и театрологији сањан је ужас преобраћања човека у марионету слепих стихија судбине и митолошких мотива. Узраст на адресу лика лутке улази дидактички инструмент других конотација и емоционалности.

Двадесет година раније *декоративни роман* Чавдара Мутафова лик лутке бива преображен у знак модерности и дехуманизације, запечативши крхку, дечију осетљиву људску душу: *Ах, нежне лутке – мале чупаве лутке, с којима велико дете се игра, када му се у животу заплету погледи и екстазе једне жудње и чисте среће – младе, бледе жеље душе, с којом она стрпљиво очекује свој празник, радујући се уметничким венцима ружине преваре, на кулисама немогућег и сновима оштрих хармонија од опипљиве вртоглаве светлости!* (Мутафов, 96.).

Марионетско указује на дечију наивност и правичност у човековом бићу, за опроштај емоција и стања, гротеска модерног ритма живота. Актуелизирајући прасастојање неискуства, инстинктивно схематизирање и редуцирање човекове воље и похлепе.

Реакција на детињство страшно је штимовање према бездуховности лутке и њене аутоматичности коју носи у себи песма *Маска* Јане Јазове из прве књиге: *Маска условности и светским улогама срасла је са идентификацијом човекове суштине, уплитала се лутка и у стање детиње душе, била је и остала друг који замењује најдраже у најтежим тренуцима, заузврат не тражи ништа.*

Епиграф књиге *Марионете*, гласи – посвећује се *Бебо* – најскупља лутка. Према једном имагинарном бићу, према добротворном духу, преображеним у књижевни лик приче. *Небеској принцези* обраћају се и уредници часописа *Блок* с преименовањем у *Мила*. *Блок*, име умрле сестре Јане Јазове. Приповедање у књизи о херојима – луткама истражује оваплоћење бездуховности и преодређености. Мртви свет случајних

изненадних осећања засићује у декоративном савршенству фразе, оживљене речи и механичке крајње реакције књижевног лика. Док дечија реакција тражи реторички стил динамике и авантуре, приповедање Јане Јазове скупља се око речи, чија семантика причвршћује догађај ка другом дубљем мотиву. Тај скривен изван текстуални мотив већ је конструисан од стране приповедачке хијерархије примера. Средиште радње је морални пример хероја. Није случајно та представа изабрана за наслов књиге приче за децу. Наратолошки термин **0** не описује само, мотив хероја и стање предрешавајућег развоја сижера и моралних конфликта.

Књижевност за децу делује не само кроз примере хероја културних посленика, већ и кроз притисак *слабих* неактивних и бездушних јунака (ликова): животиња, предмет из народа, лутка. У позоришној игри неактивност лутке замењена је са смишљеним деловањем детета – глумца, која покреће њене чланове, извршава фабулу, *покреће* стварање уметности. Зависност предмета од изненадне идеје *човекове* воље хипертрофира у алогично и парапсихолошко у романтичарске приче Е. Т. А. Хофмана. *Лешниколомачица* или *Аутомати* прихватају се као гротеске на чудно делујуће силе мртвих предмета. Ако прихватимо по нормама уметничке условности дечијег жанра, те лутке као аналогију човекових жеља, оне се *крећу* по заповести безсазнајног, развијених фантазија, избегле од разлога – последичних веза видљивог света, али пустоловине им стварају чаробан статус приповедања.

Романтична иронија материјализира у књижевни лик фантазије и скривене енергије подсвести. (Хранова, 127.).

Игра Јане Јазове изгледа врло разумна и рационална, сазнајно потискујући хаос фантазије и подсвесних наклоности да би учврстила монолитност човекове воље. *Реалност њених хероја – и дете – јавни радник – влада приказаним и ствара класицистичко разумну књижевну визију* (Јанев, 205).

Дискурсивизација и инструментализација позоришне игре постиже непреднамеран циљ терапеутског ефекта, рехабилитујући лик лутке, враћајући га у животно радосном дечијем светом осећању. С друге стране, дете – читалац објективизира у том лику сопствену емоционалност и игра је (глуми). *У непосредној дечијој реакцији отвара се злокобност тајни.* (Хранова, 115).

Дете се стреса од јефтиног трика, који му нуди поезија – да игра стања, уживљавајући се у њихове неочекиване обрте. Идентификација је блокирана од сазнања услова позоришне илузије. Дете је постигло инструментално – материјалну самодовољност играчака и лутке, мобилисало је сопствене креативне снаге.

Литература

- Боров, Годор, *Предговор към "Левски"*, Софија, 1987, Български писател.
- Велочков, Петър. *За съдбата на романа, В: "Левски"*. Софија, 1987, Български писател.
- Милинковић, Миомир (2010): *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*, Нови Сад.
- Мутафов, Ч. (1993): *Наивно изкуство, В:Избрано*. Софија, Гал-ико.
- Петровић, Т.(2001): *Историја српске књижевности за децу*, Врање.
- Петровић, Т. (2005): *Књижевност за децу – теорија*, Сомбор.
- Рикар, П. (1993): *Рикар Историја и истина*, Софија, Аргес.
- Ристић, Б. (2006): *Рецепција књижевности за децу*, Краљево.
- Тотев, П. (1987): *Една литературна изненада, В:"Левски"*. Яна Язова. Софија, Български писател.
- Хранова, А .(1992): *Двете български литератури*. Пловдив.
- Язова, Я. (1987): *Избрани творби*, Софија.
- Янев, В. (1990): *Поглед към детска литература*, Пловдив.

IMAGERY OF DOLL AS A DIDACTIC MEANS IN THE CREATIVE WORK OF JANA JAZOVA

Summary: *The paper comes as a result of the research of Jana Jazova`s creative work for children, the image of a doll as an object – a toy in the educational process of children, the presence of something strange and magic in the doll, ritual play and root of the sacred in this toy. The research is carried out by analysis of Jana Jazova creative work for the children audience. Her creative work for children is a picturesque model of a child`s daily play. The child has reached instrumental – material role of the play and the doll mobilized its own creation up to the maximum. In the picturesque literature for children a representative of female poetic creativity is the imagery of a doll – a toy from the child`s close environment.*

Key words: *child, motive, doll, theatre, didactic, magic, sacred.*